

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته نوازندگی ایرانی

عنوان

تجزیه و تحلیل آلبوم موسیقی راز نو اثر حسین علیزاده

استاد راهنما

دکتر سید حسین میثمی

عنوان بخش عملی

گروه نوازی و تک نوازی در آواز بیات ترک

استاد راهنمای بخش عملی

استاد حسین علیزاده

نگارش و تحقیق

نسترن سادات هاشمی

شهریور ماه 1392

تعهد نامه

اینجانب نسترن سادات هاشمی اعلام می دارم که تمام فصل‌های این پایان نامه و اجزاء مربوط به آن برای اولین بار (توسط اینجانب) انجام شده است. برداشت از نوشته‌ها، کتب، پایان‌نامه‌ها، اسناد، مدارک و تصاویر پژوهشگران حقیقی یا حقوقی (فارسی و غیرفارسی) با ذکر مأخذ کامل و به شیوه تحقیق علمی صورت گرفته است.

بدیهی است در صورتی که خلاف موارد فوق اثبات شود مسوؤلیت آن مستقیماً به عهده اینجانب خواهد بود.

تقدیم به پدر و مادر عزیزم
و یکایک کسانی که دوستشان میدارم

فهرست

چکیده	أ
کلید واژه ها	أ
پیشگفتار	ب
فصل اول :	1
1-1: «بررسی چهارچوب کلی رازنو»	1
1-2: معرفی کلی آلبوم راز نو:	3
فصل دوم :	6
تجزیه و تحلیل اثر :	6
2-1: تجزیه و تحلیل ساختار مُدال درآمد داد و بیداد :	7
2-2: آنالیز قطعه داد و بیداد :	21
بررسی فرم کلی	44
تجزیه و تحلیل هارمونی در قطعه ی داد و بیداد :	46
جمع بندی آکورد های داد و بیداد :	53
2-3: مقام ماوراءالنهر	55
مقام ماوراءالنهر :	73
تجزیه و تحلیل هارمونی در مقام ماوراءالنهر :	74
جمع بندی آکورد های ماوراءالنهر :	76

77	..... فصل سوم:
77	..... نتیجه گیری :
80	..... آکوردهای مهم مقام دادوبیداد و حل های آن :
81	..... آکوردهای مهم مقام ماوراءالنهر و حل های آن :
82	..... پیوست ها :
82	..... پارتیتور داد و بیداد :
104	..... درآمد داد و بیداد :
106	..... پارتیتور ماوراءالنهر
117	..... منابع:

چکیده

عنوان این پایان نامه، تجزیه و تحلیل آلبوم موسیقی راز نو، اثر استاد حسین علیزاده می باشد. روش تحقیق در اینجا جمع آوری داده ها و تجزیه و تحلیل آنها و نیز تحقیق میدانی و انجام مصاحبه های متعدد با صاحب اثر (استاد حسین علیزاده) می باشد. به این دلیل آلبوم راز نو برای بررسی انتخاب شده است زیرا این اثر از دو جنبه حائز اهمیت می باشد :

1. استفاده از ترکیب مدها یا کاربرد مدهای مهجور موسیقی کلاسیک ایرانی

2. استفاده از هارمونی تجربی مدال.

ترکیب مدهای موجود در سیستم دستگاهی (مد داد و بیداد) و استفاده از فضای مدال مشابه گوشه های موسیقی ایرانی (عشاق و ماوراءالنهر) منجر به گسترش سیستم مدال موسیقی ایرانی شده است.

هارمونی بکار رفته مبتنی بر نقش نتها در ساختار مدال و فواصل موسیقی ایرانی است.

کلید واژه ها

مقام، ملودی، همخوانی، چند صدایی، فضای مدال، تجزیه و تحلیل، آثار حسین علیزاده،

گروه نوازی ایرانی، داد و بیداد، ماوراءالنهر

پیشگفتار

عنوان این پایان نامه تجزیه و تحلیل آلبوم موسیقی راز نو است. آلبوم موسیقی راز نو یکی از ساخته های استاد حسین علیزاده می باشد که ایده ای نو را بوجود آورد. این ایده در زمینه ایجاد یک مقام جدید از طریق ترکیب دو گوشه از ردیف موسیقی ایران است. گوشه داد از دستگاه ماهر و گوشه بیداد از دستگاه همایون که مقام دادوبیداد را شکل داد. یکی دیگر از ویژگیهای این آلبوم همخوانی بصورت پلی فونیک است.

منظور از واژه تجزیه و تحلیل بررسی کلی و جزئی یک اثر موسیقی از لحاظ ساختار مدال و فرمال است که جزءبه جزء جملات یک اثر بررسی می شود و قوانین استفاده شده در آنها استخراج می شود. برای این منظور قطعه موسیقی مورد نظر به جملات کلی تقسیم می شود. (بر اساس مد و یا ریتم و یا فرم خاص آن جمله). سپس هر جمله کلی به جملات جزئی تر تقسیم می شوند. و ساختار این عبارات کوچکتر بررسی می شود (مانند وسعت صوتی و فرم عبارت و مد جمله و...). در انتها نتایج به دست آمده جمع بندی می شود و قوانین کلی استفاده شده در ساختار قطعه به دست می آید.

سؤال اصلی که سبب تجزیه و تحلیل این اثر شد نگاه نو به مدهای موسیقی ایرانی و همخوانی هایی است که نوعی از موسیقی چند صدایی را شکل بخشیده است. همخوانی های مذکور که به صورت پلی فونیک انجام شده، بر طبق قواعد و هارمونی موسیقی ایرانی است که در ذات ردیف احساس می شود و با ذوق شنیداری مخاطبان موسیقی کلاسیک ایران همخوانی دارد. قوانین مشخصی در هارمونی این اثر وجود دارد. آهنگساز

این اثر استاد علیزاده بر این باورند که این کار براساس تجزیه شنیداری و احساس زیبایی‌شناسی خلق شده است.

کشف قوانین موجود در ساختار این همخوانی‌ها در هارمونی‌های تجربی حائز اهمیت است. مهم‌ترین تأکید در آلبوم راز نو باور به این موضوع است که موسیقی ایران تک صدایی نیست و در ذات خویش قابلیت چند صدایی شدن را دارد. آهنگساز بر این باور است که آواز ایرانی تک صدایی نیست. به طور مثال وقتی که یک تحریر توسط خواننده اجرا می‌شود، در واقع خواننده یک نت کشیده را می‌خواند و بر روی آن در فاصله‌ی دوم و سوم تکیه اجرا می‌کند. در نوازندگی تار و سه‌تار همواره همراهی نت واخوان را می‌شنویم. لذا زمینه‌های اولیه موسیقی چند صدایی در ساختار موسیقی کلاسیک ایرانی نهفته است.

از آنجائیکه موسیقی کلاسیک ایرانی تعامل گسترده‌ای با موسیقی مردمی داشته، در انواع موسیقی مناطق ایران پدیده چند صدایی مشهود است. به عنوان نمونه در آواز ترکمن‌ها در تحریرها تا فاصله چهارم را می‌شنویم. یا اگر به موسیقی دیگر نواحی ایران از جمله موسیقی منطقه اورامان دقت کنیم اشکالی از موسیقی پولیفونیک را در آثار آنان نیز می‌توان مشاهده کرد که پیچیدگی‌های خود را دارد.

چند صدایی در این اثر در بخش آوازی نمود دارد که خود مسیری است که آهنگساز پس از آن به گسترش این تفکر در آثار بعدی خود پرداخته است.

با توجه به گفته استاد علیزاده در این زمینه که این اثر با قوانین از پیش تعیین شده نوشته نشده (مانند قوانین هارمونی غرب) و روند کار در تمرین‌ها جلو رفته است،

نت‌نگاری و آوانگاری رازنو برای تجزیه و تحلیل و بررسی آن ضروری بود تا بتوان قوانین موجود در آن را استخراج کرد. مطمئناً این قوانین با هارمونی غرب متفاوت خواهد بود و قوانینی است که حاکم بر موسیقی ایرانی است و با ذائقه صوتی ردیف ایرانی همخوانی دارد. به عنوان نمونه ممکن است به دفعات فاصلهٔ دوم (هم زمان) شنیده شود و بسیار خوش‌صدا باشد؛ در صورتی که در هارمونی کلاسیک غرب این فاصله مطلوب به شمار نمی‌آید. آهنگساز بر این باور است که موسیقی ایران قوانین خاص خودش را دارد و نباید سعی در تطبیق آن با قوانین غربی کرد.

بطور کلی روند تحولات بخشی از موسیقی دانان موسیقی کلاسیک ایران در عرصه آهنگسازی جستجوی دیدگاه‌های جدید مبتنی بر درونمایه موسیقی ایرانی است.

یکی از تغییرات و حرکاتی که می‌تواند نوآوری جدیدی باشد در زمینهٔ خلق مُد های جدید است. با نگاهی به جداول مقامهای قدیم می‌توان دریافت، دانگ‌هایی وجود دارد که امروزه در موسیقی استفاده نمی‌شوند و از دایره ی مقام های مطلوب شنوندگان موسیقی ایرانی خارج شده است. ولی این دانگها می‌توانند با استفادهٔ منطقی، برای سلیقهٔ صوتی مخاطبان مطلوب باشند. این بحث در پیشینهٔ فرهنگی ما وجود داشته و امکان آن در موسیقی ما موجود می‌باشد. استاد علیزاده در آلبوم موسیقی رازنو قدمی در راه ایجاد مدی جدید با استفاده از ترکیب دو گوشه موجود و آشنا برداشته اند. گوشه داد و گوشه بیداد که از ترکیب آنها مد دادوبیداد حاصل شده است.

با بررسی و آنالیز این اثر (آلبوم رازنو) سعی می شود که با شناسایی بهتر این مد و ویژگی های ساختاری آن، مسیری مشخص شود که در آن امکان ایجاد مقامهای بسیار زیادی وجود دارد؛ زیرا این امکان بالقوه در موسیقی ایرانی وجود دارد.

روش کار در این تحقیق روش تجزیه و تحلیل سیستم مدال و فرمال است و برای این منظور از مصاحبه‌ها و راهنمایی‌هایی با استاد علیزاده و آقای امیر حسین اسلامی استفاده شده است.

نیز پایان‌نامه آقای رامین روشن‌دل با عنوان آنالیز فرم، هارمونی و ارکستراسیون قطعه نی نوا (اثر حسین علیزاده) به تجزیه و تحلیل یکی دیگر از آثار پولیفونیک استاد علیزاده پرداخته است ولی در مورد رازنو و مقام جدید، این تحقیق می توان تلاش جدیدی محسوب شود.

برای تجزیه و تحلیل این اثر احتیاج به پارتیتور آن بود که همانطور که ذکر شد، قبلاً وجود نداشت. لذا چند قطعه برای نمونه آوانگاری شد.

برای آوانگاری قطعاتی انتخاب شد که موارد مورد تحقیق در آنها بیشتر احساس شود. در نتیجه قطعات بررسی نشده یا در بحث ضرورت نداشته و یا در مباحث دیگر به بحث گذاشته شده است.

بخش‌بندی این رساله تحقیقی به صورت زیر است :

در فصل اول به بررسی کلی آلبوم رازنو و معرفی قطعات آن پرداخته می شود و چشم‌اندازی کلی در مورد بحث ارائه خواهد شد.

فصل دوم به دو بخش و هر بخش به دو قسمت تقسیم می شود: در بخش نخست دو قطعه درآمد دادوبیداد و قطعه دادوبیداد تجزیه و تحلیل می شود از دو جنبه ساختار مدال مقام دادوبیداد و بررسی هارمونی های موجود در همخوانی های دادوبیداد.

در بخش دوم مد ماوراءالنهر از دو جنبه تجزیه و تحلیل می شود. الف: از جنبه ساختار مدال مقام ماوراءالنهر. ب: هارمونی های به کار رفته در همخوانیهای ماوراءالنهر.

در این پایان نامه قطعه درآمد دادوبیداد، قطعه دادوبیداد و مقام ماوراءالنهر آوانگاری شده است. این قطعات به این دلیل انتخاب شده چون هم از نظر ساختار مدال مقام دادوبیداد و ماوراءالنهر مورد نظر این تحقیق بوده است هم از نظر هارمونی (چند صدایی) قابل بررسی بوده اند. به عنوان نمونه در قطعه مثنوی خوانی چند صدایی و همخوانی نیز وجود دارد ولی این بررسی و کشف هارمونیها در قطعه ماوراءالنهر صورت گرفته است.

فصل اول :

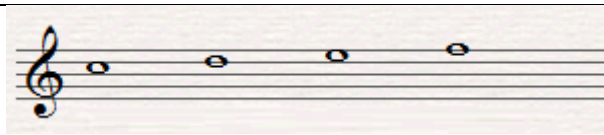
1-1: «بررسی چهارچوب کلی رازنو»

آلبوم رازنو ایده ای جدید در موسیقی ردیفی ایران است که در ترکیب مقامهای قدیم و ایجاد فضای جدید گام جدیدی برداشته است و نیز با اعتقاد به اینکه موسیقی ایران در ذات خود تکصدایی نیست، چندصدایی از طریق همخوانیها بوجود آمده است.

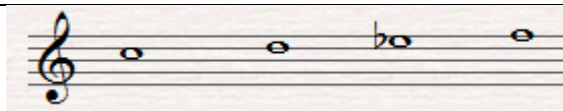
من بطور خلاصه و کلی توضیحاتی در مورد این دو مطلب ارائه می کنم و شرح بیشتر اینها در فصل دوم به تفصیل آمده است :

مقام جدید دادوبیداد از دو گوشه داد در دستگاه ماهور و بیداد در دستگاه همایون بوجود آمده است.

دانگ داد : (تصویر 1-1)

دانگ بیداد : (تصویر 1-2)

هر دو گوشه شاهد یکسان دارند (نت Re) و در پردهٔ $mi\flat$ و $mi\sharp$ متفاوت هستند که در مقام جدید از این ویژگی استفاده شده و با تغییر این نت مد جدید بوجود آمده است.

در واقع در اینجا در ملودی بالارونده با $mi\sharp$ به سمت داد می رویم و در ملودی پایین

رونده با $mi\flat$ به سمت بیداد می رویم.

داد : (تصویر 1-3)

بیداد : (تصویر 1-4)

این تغییر مد به دو صورت انجام می شود :

1- در ابتدا در داد هستیم و با تغییر $mi\sharp$ به $mi\flat$ به بیداد می رویم.

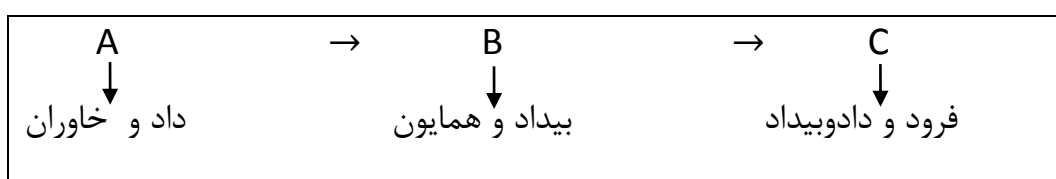
(تصویر 1-5)

در گوشه ی داد در دادوبیداد فرود می آییم و به طور مستقل با ملودی مدل بیداد به گوشه ی بیداد می رویم.

(تصویر 6-1)

پس بطور کلی مقام دادوبیداد به این صورت است :

در فصل دوم به تفصیل این مد بررسی می شود.

2-1: معرفی کلی آلبوم راز نو:

در اینجا به معرفی کلی آلبوم رازنو و قطعات آن می پردازیم :

رازنو کلاً از دو بخش در دو فضای مدال متفاوت تشکیل شده است :

الف) مقام دادوبیداد   ب) آواز ابوعطا و مقام ماوراءالنهر

بخش اول مقام دادوبیداد است :

در این بحث سازبندی به این صورت است : تار و چهار همخوان و ساز کوبه‌ای :

1. در ابتدا درآمد دادوبیداد با تار اجرا می شود و فضای اصلی را برای ما ترسیم می کند.

و ما را با فضای مدال دادوبیداد آشنا می کند.

2. رنگ اصول که یکی از رنگ‌های معروف دستگاه شور در ردیف میرزا عبدالله می باشد، در مقام دادوبیداد اجرا می شود. تا گوش شنونده به خوبی با نتهای فونکسیونل و درجات اصلی مد دادوبیداد آشنا شود (مانند شاهد و ایستها و متغیرها و ...).

3. قطعۀ دادوبیداد اجرا می شود که در واقع شروع بحث همصدایی از اینجا می باشد یعنی ما در بخش درآمد، مقام دادوبیداد را بررسی می کنیم و در اینجا حرکات پولی فونیک در این مقام را بررسی می کنیم. در این قطعۀ تنبک ریتم را ثابت حفظ می کند و همخوانها با ریتم آزاد همخوانی دارند که در فصل سوم به آنالیز آن پرداخته می شود.

4. ساز و آوازی در دادوبیداد انجام می شود. زیرا در تمامی آثار ایرانی ساز و آواز مرسوم است و در این مد جدید هم این فرم اجرا شده تا مشخص شود این مقام تمامی مشخصات و تواناییهای مقامها و دستگاههای متداول ردیف را دارد.

5. در انتها تصنیف فلک اجرا می شود. که باز هم در مقام دادوبیداد فرم تصنیف را داریم و در اینجا هم بحث مقام دادوبیداد است و هم بحث چندصدایی و همخوانیها در قالب فرم تصنیف.

بخش دوم : سازبندی در بخش دوم : تنبور و ساز کوبه ای و چهار همخوان (در برخی مواقع یک همخوان اضافه می شود).

در مجموع این بخش در آواز ابوعطا اجرا می شود و در انتها مدگری به نوا داریم که

توضیح می دهم :

1. قطعه اول درآمد ابوعطا با تنبور نواخته می شود. که ساختار ابوعطا روشن است و همان بیانی است که در ردیف آمده است.
  2. قطعه دوم چهار مضرابی با تنبور است در ابوعطا.
  3. قطعه سوم مثنوی خوانی است که در مقام ابوعطا همخوانی انجام شده است.
  4. قطعه چهارم مقام ماوراءالنهر است که در واقع این مقام در ردیف وجود دارد ولی با هوشمندی تنالیت آن جابه جا شده و در تنالیت دیگری اجرا شده که توضیحات بیشتر در فصل بعدی بیان می شود. در این قطعه همخوانها به اجرای آواز می پردازند و باز چندصدایی (هارمونی) وجود با همراهی تنبور و بدون تنبک.
  5. در قطعه پنجم تصنیف رازنو است که در دستگاه نوا می باشد و مدگردی که از انتهای قطعه چهارم داشتیم به نوا انجامید و تصنیف رازنو در مد نوا است همراه با همخوانیها.
- قطعه درآمد دادوبیداد ، قطعه دادوبیداد و مقام ماوراءالنهر آوانگاری شده است. این قطعات به این دلیل انتخاب شده چون هم از نظر ساختار مدال مقام دادوبیداد و ماوراءالنهر مورد نظر این تحقیق بوده است هم از نظر هارمونی (چند صدایی) قابل بررسی بوده اند. مثلاً در قطعه مثنوی خوانی هم ما چندصدایی و هم خوانی داریم ولی این بررسی و پیدا کردن هارمونیها در قطعه ماوراءالنهر انجام شده است.

فصل دوم :

تجزیه و تحلیل اثر :

شیوه تجزیه و تحلیل، بررسی داده ها و بررسی ساختار مدال می باشد.

در اینجا قطعاتی که آوانگاری شده اند ابتدا به صورت جملات کلی و بعد جملات جزئی تقطیع می شوند و ما از جملات کوتاه شروع به آنالیز مدال می کنیم تا به فرم کلی برسیم.

دیدگاه ما برای آنالیز از دو منظر مدال و پولیفونیک می باشد.

در ضمن قطعاتی که آوانگاری نشده اند نیز در صورت داشتن مطلب مرتبط با بحث، در صوتی که در قطعات آوانگاری شده بررسی نشده باشند، بررسی می شوند.

1-2: تجزیه و تحلیل ساختار مُدال درآمد داد و

بیداد :

این قطعه را به عنوان درآمد دادوبیداد برای آوانگاری و آنالیز انتخاب شده زیرا بصورت تکنوازی است و دور از بحث چند صداییها، به بررسی ساختارمد نو و جدید دادوبیداد می پردازد.

در ابتدا به بررسی یادداشت استاد علیزاده در جلد کاست رازنو می پردازیم.
مقام دادوبیداد : مقامی است ابداعی که از دو گوشه داد از دستگاه ماهور و گوشه بیداد از دستگاه همایون به عنوان یک مد مستقل طراحی شده است. نت ایست و شاهد در هر دو مشترک است. گردش آهنگ در این مقام به صورت زیر است :

(تصویر 1-1-2)

The musical notation shows a scale starting on D4. The notes are: D4, E4, F4, G4, A4, Bb4, C5, D5, E5, F5, G5, A5, Bb5, C6, D6. Brackets above the staff indicate sections: 'بیداد' (D4-E4-F4-G4-A4), 'همایون' (Bb4-C5-D5-E5-F5-G5-A5), 'داد' (D4-E4-F4-G4-A4), 'فرود' (Bb4-C5-D5-E5-F5-G5), and 'بیداد' (D4-E4-F4-G4-A4).

حرکات بالارونده از شاهد Re به سمت داد است و حرکات پایین رونده به سمت بیداد و سپس همایون است.

مقام دادوبیداد در قسمت اول (داد)

نت شروع : Re

نت شاهد : Re

ایست قطعی : Re

ایست تعلیقی: نت $mi\flat$ (در تمامی ملودیها قبل از فرود روی Re ، نت $mi\flat$ داریم و بعد

با تغییر آن به $mi\flat$ روی Re فرود می آییم).

نت متغیر: $mi\flat \leftrightarrow mi\flat$

ایست قطبی: Fa

ملودی مدل شروع: $Re - fa$

(تصویر 2-1-2)

مقام دادوبیداد در قسمت دوم (بیداد):

(تصویر 2-1-3)

شروع بیداد از داتنگ دوم: نت شروع $Si\flat$

شاهد بیداد: Re ایست قطعی: Sol (شاهد همایون)